

XIX ASR OXIRI VA XX ASR BOSHLARIDAGI O‘ZBEK MILLIY LIBOSINING TARIXI VA RIVOJLANISHI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.043>

Turakulov Anvar Ergashevich,

*Termiz davlat universiteti Milliy libos va san'at fakulteti dekani,
p.f.n. (PhD) dotsent v.b.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zbek milliy libosining tarixi va rivojlanishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: adras, ikat, duppi, kelagay, so'zani, shoi, chopon

An'anaviy liboslar mustaqil o'zbek davlati aholisining milliy xususiyatlaridan biridir. O'zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli, qulay bo'lib, xalqning boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. O'zbeklarning milliy kiyimlarini o'rganish xalq hayotining har qanday sohasi kabi xalqning etnik tarixi va madaniyatini, boshqa xalqlar bilan munosabatlarini o'rganish bilan chambarchas bog'liqdir. Moddiy madaniyatning barcha boshqa elementlariga qaraganda kiyim-kechak milliy o'ziga xoslik bilan bog'liq bo'lib, barqaror etnik xususiyatlardan biridir. Kiyim shakllarining chuqur an'anaviyligi, unda etnos shakllanishining tarixiy jarayoni bilan bog'liq bir qator xususiyatlar va ta'sirlarning aks etishi uni xalq etnogenezi o'rganishda qimmatli tarixiy manbaga aylantiradi. Turli marosimlarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan marosim kiyimlari va kostyum majmualarining ayrim shakllari aholining e'tiqodi va mafkurasini o'rganish uchun qimmatli materialdir. Ko'p asrlar davomida yaratilgan kiyim shakllari va uning alohida elementlari, dekorativ dizayni, bo'yoqlari xalq liboslarining mintaqaning tabiiy-iqlim sharoitlariga moslashganidan dalolat beradi. Kiyimning xususiyatlari uni kiygan odamlarning yoshi, ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, qayg'uli yoki quvonchli voqealar, iqtisodiy tsikllar bilan belgilanadi. Ushbu me'yor va talablar ishlatiladigan matolarga, ularning dizayni va naqshiga, ranglariga, o'lchamiga va kiyimlarning kesimiga ta'sir ko'rsatdi.

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatdiki, milliy libosni, hatto eng an'anaviy ko'rinishida ham, o'zgarmagan deb hisoblash mumkin emas: u ma'lum bir evolyutsiyani, ba'zan esa shakllarning o'zgarishini ko'rsatadi.

O'zbeklarning zamonaviy liboslari takrorlanadi. Shahar va qisman qishloq yoshlari, ayniqsa, ziyolilar orasidan, bugungi kunda Yevropa kiyimlarini kiyishadi, ammo ular ko'pincha milliy kiyimlarning ayrim elementlarini o'z ichiga oladi.

O'rta yoshli odamlar ko'pincha 20-asrning 40-yillarida ishlab chiqilgan va tarqalgan milliy kiyim variantini kiyishadi. Keksalar, ayniqsa, chekka qishloq ayollari har kim kiyib yurgan milliy liboslarini saqlab qolishadi. Farqlar faqat materialning rangi va sifati bilan chegaralangan. O'zbek xalqining kiyim-kechaklari yangi xususiyatlarni o'ziga singdirib, milliy an'analarni asrab-avaylashda

yanada boyib boraveradi. Rassomlar, teatrshunoslar, kinematograflar, san'atshunoslar, mutaxassislar – etnograflar, xalq folklor ansambllari rahbarlarining o'zbeklarning milliy milliy kiyimlarini yaxshi bilishi va bu mavzuga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgani "O'zbek xalq og'zaki ijodi" asarini nashr etish maqsadga muvofiqligi masalasini keskin qo'yadi. o'zbeklarning milliy kiyimlariga bag'ishlangan maxsus asar. O'zbekistonda hunarmandchilik asrdan-asrga taraqqiy etib, noma'lum ustalarning betakror buyumlari, badiiy tasavvur boyligi, shakllar mukammalligi bilan o'ziga xos meros qoldirdi. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi bilan hunarmandchilik asta-sekin ikkinchi planga o'tib, o'z o'rnini mahalliy sanoat mahsulotlariga bo'shatib ketdi. Hozirgi kunda respublikada xalq hunarmandlariga katta e'tibor berilmoqda. Milliy madaniyatni asrab-avaylash istagi tufayli hunarmandchilik an'alarining tiklanishi tabiiy jarayonga aylandi. Keyingi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan xalq hunarmandchiligi va hunarmandchiligini qayta tiklashga qaratilgan qarorlar qabul qilindi. Bir qator xalq hunarmandlari O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademiklari etib saylandi. To'plamlar milliy libosning an'anaviy shakllari, bezaklari va kanonlari bilan moda olamining zamonaviy tendentsiyalari uyg'unligini, yosh dizaynerlarning mahorati va yangi qarashlari bilan to'ldirilgan noyob merosni o'zida mujassam etgan. Dizaynerlar yoshlarga xos jasorat va tasavvurga ega bo'lib, moda dizayni bo'yicha o'z talqinlarini taqdim etdilar. Milliy liboslar sifatida stilize qilingan modellar - adras paltolari, suzannaga o'xshash yomg'irlar, oqsoqollar krep-dechin liboslari, shuningdek, erkaklar kolleksiyasi alohida qiziqish uyg'otdi. Kolleksiyalarni yaratishda dizaynerlar O'zbekistondagi liboslar dizaynining an'anaviy shakllari, bezaklari va tarixiy xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishdi.

Keyingi yillarda O'zbekiston ijodkor yoshlari yirik festival va loyihalarda faol namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy naqshlar va zamonaviy tendentsiyalarning o'ziga xos uyg'unligi o'zbek dizaynerlari to'plamlarini xalqaro ekspertlar va san'at ixlosmandlari uchun o'ziga xos va jozibador qiladi. Hunarmandlar, ijodkor yoshlar alohida qo'llab-quvvatlanmoqda. Yoshlar liboslari ko'rgazmasi yoshlar uchun yangi imkoniyatlar ochayotgan, ularning ijodiga jamoatchilik e'tiborini qaratgan poytaxt madaniy hayotidagi yana bir yorqin voqea bo'ldi.

20-asr boshlarida o'zbek ayollarining ayollar libosida shoyi yoki tilla ip bilan tikilgan duppi do'ppilari paydo bo'lgan. Ilgari do'ppilar faqat erkaklar kostyumining atributi edi. Bugungi kunda ham yosh o'zbek ayolining libosi ko'pincha oqlangan do'ppi bilan to'ldiriladi. «Duppy» talisman, bezak, hurmat ramzi va odamning tashrif qog'ozi bo'lib xizmat qilgan, bu orqali uning qayerdan kelganligini aniqlash mumkin edi. Buxoro ayollari liboslari hashamatli shoyi matolar va tilla taqinchoqlardan iborat edi. Buxoro shahri zardo'zlik va ikat ishlab

chiqarishning yuragi bo'lgan. O'zbekiston moda dizaynerlari chinakam sharqona poetikadan ilhomlangan ajoyib obrazlar yaratadilar. Ularni amalga oshirishda Ikat, qo'lda tikilgan kashta, bo'yalgan «kelagay» ro'mollari, an'anaviy matolardan salla shaklidagi naqshlar, do'ppilar va, albatta, qadimiy zargarlik buyumlari qo'llaniladi. Kostyum ansambli bo'lib, tizzagacha bo'lgan lakonik ko'ylak, kashta tikilgan o'zbek shoyidan tikilgan plash, yam-yashil salla va «turk» tuflisi yorqin teginishdir. O'zbekistondagi mashhur batika san'ati ustalari kiyim yaratishda matoga rasm chizish texnikasidan foydalanganlar. To'plam O'rta Osiyodagi yarim ko'chmanchi etnik guruhlarning sarson-sargardon darveshlarning hikmatli masallari va shomaniy timsollaridan ilhomlangan. Qatlamli kostyumlar tunikaga o'xshash ko'ylak va hilpiragan xalatdan, bo'yalgan shaffof ipakdan tikilgan.

O'zbekistonlik iste'dodli dizaynerlarning ijodi ikat ilhomi bilan sug'orilgan. Yaxshi tahlilchi bo'lgan moda dizaynerlari vintage kiyimlarini bezashmaydi, balki ularga ikkinchi shamolni berishadi. Uning har bir to'plami konstruktiv va noyobdir. Uning tajribalari, ikat va yevropacha kesim elementlarining muvaffaqiyatli aralashmasi, ko'p qatlamli xalq liboslari va zamonaviy sanoat ruhidagi «tahrirlar». Uning ijodi falsafa va Sharq lazzatining nozik idroki bilan singdirilgan. Sharqdagi xalat ramziy buyumdur.

Chapan sovg'a sifatida hurmat ramzi, chapan almashinuvi erkaklar do'stligining kafolati. Chapan haqida so'fiylik masal bor: "Buxoroda buyuk faylasuf Bahouddin Naqshband yashagan. Bir kuni ustoz kulol Said Amir Kulolning o'choqida o't o'chdi, Bahouddin paxta choponini yechib, o'choqqa tashladi, alanga alangalanib, usta ishini davom ettirdi. Uni tugatgandan so'ng, murabbiy talabaga choponni pechdan chiqarib, uni kiyishni aytdi. Shogird itoat qilib, olovga kirdi va qo'lida xalat bilan o'rmondan sog'-salomat chiqdi. O'zbekistonning taniqli kiyim-kechak dizaynerlari va kashta tikuvchi ustalari dekorativ panellar, choyshablar va boshqa narsalardan tashqari, an'anaviy va yevropa kesimida o'zgartirilgan xalatlarni o'z ichiga olgan mahsulotlarning butun qatorini yaratdilar; ko'ylaklar, poyabzallar, aksessuarlar: sumkalar, debriyajlar, mobil telefonlar uchun g'illoflar va boshqalar. Bornozlar qo'lda tikilgan naqshli kashta - zanjirli tikuv bilan bezatilgan. Kashta tikishda faqat tabiiy yarim ipak matolar, ipak iplar va bo'yoqlardan foydalaniladi.

Ornamentning asosini mashhur Buxoro kashtachilik maktabi va Nurota maktabi kashtachilik tashkil etadi. Turli xalqaro tashkilotlar tomonidan bayramlar arafasida hunarmandchilik yarmarkalarini o'tkazish an'anaga aylangan. Ushbu festival va yarmarkalar hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni rag'batlantirish, o'zaro tajriba almashish, bozor marketingini belgilab beradi. 1995 yilda BMT ko'magida Toshkentda birinchi yirik yarmarka bo'lib o'tdi. Ushbu tashabbus turizm va yosh davlatlar iqtisodiyotini rivojlantirishdan manfaatdor xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

O‘zbekistonda bir necha yillardan buyon BMTning “Madaniy-ma’rifiy turizm va hunarmandchilikni rivojlantirish” loyihasi va “Hunarmandlarga ko‘mak” loyihalari faoliyat ko‘rsatib, xalq hunarmandlarini qo‘llab-quvvatlamoda. G‘arb turmush tarzidagi odam an’anaviy o‘zbek xonadoniga birinchi marta kirganida beixtiyor hayratga tushadi. Va, birinchi navbatda, mebelning deyarli to‘liq yo‘qligi. Zamindagi naqshli gilam yoki qoziq gilam, ko‘rpachalar - ko‘rpachalar va bo‘shliqlarga o‘ralgan yostiqlar, sandiq va past stol xon-usmon xonaning deyarli butun bezaklarini tashkil qiladi. Va hatto katta naqshli panellar - devorlarga osilgan so‘zani - uy hayotini tartibga solish va bezashning muhim qismidir. Kashtalar shunday osilganki, ularning har birining xizmatlari ko‘rinib turadi va shu bilan birga ular bir-biri bilan uyg‘unlashib ketadi. Bayramlarda kiyim-kechak dizaynida dekorativ kashtalar alohida o‘rin tutadi. To‘y marosimida kashtado‘zlikka muhim o‘rin berildi. O‘zbek kashtachilik san‘atida rang asosiy o‘rin tutadi. Asarlarning aksariyati katta, to‘liq naqshli bezakli figuralarning tafsilotlarini ishlab chiqish orqali tomoshabinga ta’sir qiladi. Va bu rivojlanish rang bilan amalga oshiriladi, bu bezak shakllarini sezilarli darajada boyitadi, mahsulotning sirtini ritmik ravishda parchalaydi va uni rangli dekorativ tekislikka aylantiradi. Har bir alohida ishda o‘n besh tonnagacha hisoblash mumkin, bu umumiy rangning birligini saqlab, rang kombinatsiyalarining boyligini yaratishga imkon beradi. Oq fondagi kashtado‘zlik ranglarida qizil ohanglar ustunlik qiladi, ular quvnoq, quvonchli diapazonni yaratadi. Gullar va rozetlar qizil ranglar bilan to‘ldirilgan. Ornamentning yaproq qismi yashil iplar bilan tikilgan. Poyasi, shoxlari va barglari zaytun va engil qum tonlarida. Ushbu rang berish, umuman olganda, o‘simliklarning tabiiy rangiga mos keladi va ayni paytda qizil va yashil ranglarning ajoyib kontrastiga asoslanadi. Kashtado‘zlikdagi rang-barang kombinatsiyalar sariq va binafsha, to‘q sariq va ko‘k, qizil va ko‘k, yashil va to‘q sariq, qora va oq kontrastga asoslangan bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, kashtado‘zlik mahsulotlarida bir xil rangdagi soyalarni yonma-yon topish mumkin, masalan, ochiq ko‘k va makkajo‘xori ko‘k, och sariq va oltin, quyuc va och qip-qizil ranglarning kombinatsiyasi. Ba’zi kashtalarda marjon bilan stilize qilingan ayol kumush taqinchoqlari - tumor ko‘paytirildi.

O‘simtaning o‘zi - ibodat bilan jihozlangan sumka tumor sifatida kiyilganligi sababli, uning kashtadagi tasviri sehrli kuchga ega edi. Butalar, shoxlar, gullar orasida siz tez-tez yorqin, rang-barang qushlarni ko‘rishingiz mumkin. Bu tasvirlar alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki qushlar deyarli yagona tirik mavjudot bo‘lib, ular islom dinining taqiqlariga zid ravishda o‘z san‘atlarida saqlanib qolgan. O‘zbekistonga kelgan har bir sayyoh va mehmon yangi mamlakat va uning xalqi bilan tanishish xotirasini qoldirishga intiladi. Xalq hunarmandlari yoki hunarmandlarining qo‘llari bilan tayyorlangan suvenir mamlakat tarixi va madaniyati bilan aloqani yorqin esga oladi. Ma’lumki,

ko'plab shaxsiy san'at asarlari to'plamlarining asosini sayohatlarda sotib olingan suvenirlar to'plamlari tashkil etdi. Qadimiy Buyuk Ipak yo'lining "oltin qismi" bo'lmish O'zbekiston bo'ylab sayohat qilish YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Samarqand, Shahrisabz, Buxoro va Xivaning ulug'vor me'moriy obidalari haqida unutilmas taassurot qoldiradi. O'zbekiston mehmonlarining bir qismi ajoyib milliy suvenir yoki shahar xotirasiga sovg'a sotib olishdan bosh tortadi. Shuni qo'shimcha qilish kerakki, ushbu suvenirlarning barchasini san'at salonlarida yoki mehmonxonalar va muzeylarda joylashgan yodgorlik do'konlarida yoki oddiygina hunarmand ustaxonasida sotib olish mumkin. O'zbekiston esdalik sovg'asi o'zbek xalqining tarixiy va madaniy an'analari, qadimiy urf-odatlar haqidagi taassurotlarni uzoq yillar davomida saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. R. V. Almeev "Buxoro davlat arxitektura-san'at muzey-qo'riqxonasi tarixidan". Buxoro. 1990 yil.
2. N. Sodiqova. "O'zbeklarning milliy liboslari (XIX-XX asrlar)" Toshkent – 2003 y.